כיתה י' | תנ"ך | שיעור 2 מתוך 6 | 45 דק' | שמות כ, א-כג

ממלכתי: מעמד הר סיני ופרשת משפטים (שמות יט-כד) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, עיון בחוק המקראי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, אור החיים ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

עשרת הדיברות: "אנכי ה' אלהיך"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יזהו את מבנה עשרת הדיברות: שני לוחות, בין אדם למקום ובין אדם לחברו, ציווי ואיסור (כ, א-יד)
- התלמידים ינתחו את הדיבר הראשון ואת השאלה "למה יציאת מצרים ולא בריאת העולם?" בעזרת אבן עזרא ורמב"ן
- התלמידים יעריכו את תגובת העם (כ, טו-יח) ואת השאלה אם אפשר לצוות על רגש ("לא תחמד")

❓ השאלה הגדולה של השיעור

מה הופך עשרה משפטים קצרים ליסוד של חברה?

עשרת הדיברות פותחים ב"אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ, אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" ומסתיימים ב"לֹא תַחְמֹד", במחשבה שבלב. בדרך הם עוברים בזמן (שבת), במשפחה (כיבוד הורים) ובחברה (רצח, גניבה, עדות). השאלה היא מה המבנה הזה מלמד על התפיסה שהאמונה והמוסר קשורים זה בזה.

🧪 פתיחה

על הלוח: "אם הייתם צריכים לכתוב חוקה של עשרה משפטים בלבד, מה היה המשפט הראשון?" כל תלמיד כותב משפט אחד. אוספים כמה תשובות ושואלים: האם פתחתם בחובה, בזכות או בזהות? עשרת הדיברות פותחים בזהות ובזיכרון: מי מדבר ומה הוא עשה.

📖 הסבר למורה

הפרק פותח ב"וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים, אֵת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר". לפי המסורת הדיברות נכתבו על שני לוחות, חמישה מול חמישה: בלוח הראשון מצוות בין אדם למקום (וגם כיבוד הורים), ובשני מצוות בין אדם לחברו. שני הדיברות הארוכים הם השבת (ח-יא) והאיסור על עבודה זרה (ג-ו); הקצרים ביותר הם "לֹא תִרְצָח, לֹא תִנְאָף; לֹא תִגְנֹב", שתי מילים כל אחד.

הדיבר הראשון: ה' מציג את עצמו כמי שהוציא את העם "מִבֵּית עֲבָדִים", ולא כבורא העולם. אבן עזרא מספר שרבי יהודה הלוי שאל אותו על כך בדיוק, והרמב"ן רואה בדיבר הזה מצוות עשה של אמונה,

ומסביר שיציאת מצרים מוכיחה השגחה ויכולת. ההיסטוריה המשותפת היא הבסיס לברית, בדיוק כמו ב"אתם ראיתם" בפרק יט.

אחרי הדיברות (טו-כג): העם רואה "אֶת־הַקּוֹלֹת וְאֶת־הַלַּפִּידִם", נבהל ומבקש: "דַּבֵּר־אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה; וְאַל־יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים, פֶּן־נָמוּת". משה מרגיע ומסביר שהמטרה היא "וּבַעֲבוּר, תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל־פְּנֵיכֶם--לְבִלְתִּי תֶחֱטָאוּ". הפרק מסתיים בדיני מזבח פשוט מאדמה ובאיסור "כִּי חַרְבְּךָ הֵנַפְתָּ עָלֶיהָ, וַתְּחַלְלֶהָ": הברזל, כלי המלחמה, אינו נוגע במזבח.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

שמות פרק כ, פסוקים א-יד

(א) וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים, אֵת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֵאמֹר.

(ב) אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ, אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים:

(ג) לֹא־יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים, עַל־פָּנָי.

(ד) לֹא־תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל, וְכָל־תְּמוּנָה, אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל, וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתָּחַת--וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם, מִתַּחַת לָאָרֶץ.

(ה) לֹא־תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם, וְלֹא תָעָבְדֵם: כִּי אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ, אֵל קַנָּא--פֹּקֵד עֲוֹן אָבֹת עַל־בָּנִים עַל־שִׁלֵּשִׁים וְעַל־רִבֵּעִים, לְשֹׂנְאָי.

(ו) וְעֹשֶׂה חֶסֶד, לַאֲלָפִים--לְאֹהֲבַי, וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָי.

(ז) לֹא תִשָּׂא אֶת־שֵׁם־ה' אֱלֹהֶיךָ, לַשָּׁוְא: כִּי לֹא יְנַקֶּה ה', אֵת אֲשֶׁר־יִשָּׂא אֶת־שְׁמוֹ לַשָּׁוְא.

(ח) זָכוֹר אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת, לְקַדְּשׁוֹ.

(ט) שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד, וְעָשִׂיתָ כָּל־מְלַאכְתֶּךָ.

(י) וְיוֹם, הַשְּׁבִיעִי--שַׁבָּת, לַה' אֱלֹהֶיךָ: לֹא־תַעֲשֶׂה כָל־מְלָאכָה אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ, עַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ וּבְהֶמְתֶּךָ, וְגֵרְךָ, אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ.

(יא) כִּי שֵׁשֶׁת־יָמִים עָשָׂה ה' אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ, אֶת־הַיָּם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־בָּם, וַיָּנַח, בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי; עַל־כֵּן, בֵּרַךְ ה' אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת--וַיְקַדְּשֵׁהוּ.

(יב) כַּבֵּד אֶת־אָבִיךָ, וְאֶת־אִמֶּךָ--לְמַעַן, יַאֲרִכוּן יָמֶיךָ, עַל הָאֲדָמָה, אֲשֶׁר־ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ.

(יג) לֹא תִרְצָח, לֹא תִנְאָף; לֹא תִגְנֹב, לֹא־תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ עֵד שָׁקֶר.

(יד) לֹא תַחְמֹד, בֵּית רֵעֶךָ; לֹא־תַחְמֹד אֵשֶׁת רֵעֶךָ, וְעַבְדּוֹ וַאֲמָתוֹ וְשׁוֹרוֹ וַחֲמֹרוֹ, וְכֹל, אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ.

שמות פרק כ, פסוקים טו-כג

(טו) וְכָל־הָעָם רֹאִים אֶת־הַקּוֹלֹת וְאֶת־הַלַּפִּידִם, וְאֵת קוֹל הַשֹּׁפָר, וְאֶת־הָהָר, עָשֵׁן; וַיַּרְא הָעָם וַיָּנֻעוּ, וַיַּעַמְדוּ מֵרָחֹק.

(טז) וַיֹּאמְרוּ, אֶל־מֹשֶׁה, דַּבֵּר־אַתָּה עִמָּנוּ, וְנִשְׁמָעָה; וְאַל־יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים, פֶּן־נָמוּת.

(יז) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל־הָעָם, אַל־תִּירָאוּ, כִּי לְבַעֲבוּר נַסּוֹת אֶתְכֶם, בָּא הָאֱלֹהִים; וּבַעֲבוּר, תִּהְיֶה יִרְאָתוֹ עַל־פְּנֵיכֶם--לְבִלְתִּי תֶחֱטָאוּ.

(יח) וַיַּעֲמֹד הָעָם, מֵרָחֹק; וּמֹשֶׁה נִגַּשׁ אֶל־הָעֲרָפֶל, אֲשֶׁר־שָׁם הָאֱלֹהִים.

(יט) וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה, כֹּה תֹאמַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: אַתֶּם רְאִיתֶם--כִּי מִן־הַשָּׁמַיִם, דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם.

(כ) לֹא תַעֲשׂוּן, אִתִּי: אֱלֹהֵי כֶסֶף וֵאלֹהֵי זָהָב, לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם.

(כא) מִזְבַּח אֲדָמָה, תַּעֲשֶׂה־לִּי, וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת־עֹלֹתֶיךָ וְאֶת־שְׁלָמֶיךָ, אֶת־צֹאנְךָ וְאֶת־בְּקָרֶךָ; בְּכָל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת־שְׁמִי, אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ.

(כב) וְאִם־מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה־לִּי, לֹא־תִבְנֶה אֶתְהֶן גָּזִית: כִּי חַרְבְּךָ הֵנַפְתָּ עָלֶיהָ, וַתְּחַלְלֶהָ.

(כג) וְלֹא־תַעֲלֶה בְמַעֲלֹת, עַל־מִזְבְּחִי: אֲשֶׁר לֹא־תִגָּלֶה עֶרְוָתְךָ, עָלָיו.

שם ה' מובא בכתיב ה'. מספור הפסוקים לפי המקובל בתנ"כים בישראל (כ, ב "אנכי"; כ, ג "לא יהיה לך"); במכון ממרא שני הפסוקים מאוחדים, ולכן המספור שם קטן באחד מפסוק ג ואילך.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ, אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כ, ב)

💭 **מפרשים:** אבן עזרא מספר: "שאלני ר' יהודה הלוי" מדוע לא נאמר "שעשיתי שמים וארץ". תשובתו: לא כל בני האדם מאמינים באותה דרגה, ויציאת מצרים היא דבר שהעם ראה בעיניו. הרמב"ן: "הַדִּבּוּר הַזֶּה מִצְוַת עֲשֵׂה" (רמב"ן כ, ב), ציווי לדעת ולהאמין.

📜 **כתוב:** "זָכוֹר אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת, לְקַדְּשׁוֹ" (שמות כ, ח)

💭 **מפרשים:** "זָכוֹר וְשָׁמוֹר בְּדִבּוּר אֶחָד נֶאֶמְרוּ" (רש"י כ, ח): בדברים ה נאמר "שמור", ובשמות "זכור". ועוד: לזכור את השבת כל השבוע, "שֶׁאִם נִזְדַּמֵּן לְךָ חֵפֶץ יָפֶה תְּהֵא מַזְמִינוֹ לְשַׁבָּת".

📜 **כתוב:** "לֹא תִגְנֹב" (שמות כ, יג)

💭 **מפרשים:** "בְּגוֹנֵב נְפָשׁוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר" (רש"י כ, יג): לפי חז"ל, הדיבר עוסק בחטיפת אדם, כי הוא סמוך לרצח ולניאוף, ואיסור גניבת ממון נלמד מ"לא תגנבו" בויקרא יט.

📜 **כתוב:** "לֹא תַחְמֹד, בֵּית רֵעֶךָ" (שמות כ, יד)

💭 **מפרשים:** אבן עזרא שואל איך אפשר לצוות על רגש, ומשיב במשל הכפרי שאינו חומד בת מלך כי יודע שאין זה אפשרי. מי שמבין שמה ששייך לרעהו אסור לו, "על כן הוא ישמח בחלקו ולא ישים אל לבו לחמוד" (אבן עזרא כ, יד).

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: "חוקה של עשרה משפטים" (4 דקות)
2. קריאה בקול: כ, א-יד, ומיון הדיברות בטבלה (בין אדם למקום / לחברו; ציווי / איסור) (10 דקות)
3. עיון בזוגות: הדיבר הראשון עם אבן עזרא ורמב"ן (9 דקות)
4. השבת ו"לא תחמד": זכור ושמור, ושאלת הציווי על רגש (9 דקות)
5. קריאה: כ, טו-כג, תגובת העם ותשובת משה (8 דקות)
6. דיון מסכם וכרטיס יציאה (5 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. אילו דיברות מנוסחים כציווי ואילו כאיסור? מנו שניים מכל סוג.
2. מה ביקש העם ממשה אחרי ששמע את הקולות (כ, טז), ומה ענה לו משה (יז)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. לפי אבן עזרא, למה פותח הדיבר הראשון ביציאת מצרים ולא בבריאת העולם?
2. לפי רש"י, "לא תגנב" עוסק בגניבת אדם. מה ההקשר בפסוק תומך בפירוש הזה?

הערכה (מה דעתי?)

1. האם אפשר באמת לצוות על אדם לא לחמוד? מה דעתכם על תשובת אבן עזרא?
2. איזה דיבר לדעתכם חשוב ביותר לחברה הישראלית היום? נמקו.

🏁 סיכום השיעור

עשרת הדיברות פותחים בזהות ובזיכרון ("אשר הוצאתיך מארץ מצרים") ומסתיימים במחשבה שבלב ("לא תחמד"). הם מחברים בין אמונה, זמן (שבת), משפחה וחברה. הפרשנים שואלים למה דווקא יציאת מצרים, ומה משמעות ציווי על רגש. העם, שנבהל מהקולות, מבקש שמשה יתווך, וכך נולד תפקידו של משה כמוסר התורה.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

כתבו דיבר אחד ומשפט אחד: איך הוא נראה בחיים של תלמיד בכיתה י' היום?

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית-מבנית: שני לוחות, ציווי מול איסור, אורך הדיברות (קצרים מול ארוכים).
- עשרת הדיברות כמסמך יסוד של התרבות המערבית וכבסיס לחוקים מודרניים (רצח, גניבה, עדות שקר), להשוואה פתוחה.
- "לא תחמד": דיון ערכי על קנאה, צרכנות ורשתות חברתיות.
- השוואה קצרה לנוסח הדיברות בדברים ה (זכור/שמור, נימוק השבת) כקריאה בשני נוסחים.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- אבן עזרא כ, ב: שאלת רבי יהודה הלוי ותשובתו על דרגות באמונה; רמב"ן: "הַדִּבּוּר הַזֶּה מִצְוַת עֲשֵׂה", מצווה של ידיעה ואמונה.
- רש"י כ, ח: "זָכוֹר וְשָׁמוֹר בְּדִבּוּר אֶחָד נֶאֶמְרוּ" ו"תְּהֵא מַזְמִינוֹ לְשַׁבָּת", זכירת השבת כל השבוע.
- רש"י כ, יג: "לא תגנב" בגונב נפשות, ודרך הלימוד "דָּבָר לָמֵד מֵעִנְיָנוֹ".
- אבן עזרא כ, יד: "ישמח בחלקו", עבודת המידות כחלק מהדיברות; אפשר לקשר למשנה באבות "איזהו עשיר, השמח בחלקו".

💡 הערות למורה

כדאי להכין מראש טבלת מיון גדולה על הלוח. הערה למורה: מסורות שונות חולקות את הדיברות באופן שונה (למשל אם "אנכי" הוא דיבר בפני עצמו), ובשיעור הולכים לפי החלוקה המקובלת במסורת ישראל. מספור הפסוקים בפרק לפי המקובל בתנ"כים בישראל. באתר יש גם יחידה מורחבת על עשרת הדיברות (שמות כ) לכיתה י"ב, מב"ר, שאפשר להיעזר בה להעמקה. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

מיון הדיברות, הדיבר הראשון עם אבן עזרא ורמב"ן, זכור ושמור, "לא תגנב" לפי רש"י, "לא תחמד" ותגובת העם, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- שמות כ (מכון ממרא)

- רש"י על שמות כ, ח (ספריא)
- רש"י על שמות כ, יג (ספריא)
- רמב"ן על שמות כ, ב (ספריא)
- אבן עזרא על שמות כ, ב (ספריא)
- אבן עזרא על שמות כ, יד (ספריא)

מחוון: עשרת הדיברות: "אנכי ה׳ אלהיך"

1. בין אדם למקום, ציווי: "אנכי" (לפי הרמב"ן מצוות עשה), "זכור את יום השבת"; איסור: "לא יהיה לך", "לא תעשה לך פסל", "לא תשא". בין אדם לחברו, ציווי: "כבד את אביך" (לפי המסורת בלוח הראשון; מתקבל גם כאן בנימוק); איסור: "לא תרצח", "לא תנאף", "לא תגנב", "לא תענה", "לא תחמד".
2. ר׳ יהודה הלוי שאל למה לא נאמר "שעשיתי שמים וארץ". אבן עזרא: יש דרגות באמונה; רוב האנשים מאמינים מפני ששמעו, ויציאת מצרים היא עדות שהעם עצמו ראה, ולכן היא בסיס משותף לכל העם. הערכה אישית מנומקת.
3. בדברים ה כתוב "שמור" ובשמות "זכור": לפי חז"ל שתי המילים נאמרו יחד, בדיבור אחד. לזכור את השבת כל השבוע: אם נזדמן חפץ יפה, להזמינו לשבת.
4. בגניבת אדם (חטיפה). הדיבר סמוך ל"לא תרצח" ו"לא תנאף", שעונשם מיתת בית דין, ולכן גם "לא תגנב" עוסק בעבירה שעונשה כזה, גניבת נפש. גניבת ממון נאסרה ב"לא תגנבו" (ויקרא יט).
5. הכפרי אינו חומד בת מלך כי הוא יודע שהיא רחוקה ממנו לגמרי. כך מי שמפנים שמה ששייך לחברו אסור עליו לא יתאווה לו, ו"ישמח בחלקו". הציווי מכוון לעיצוב התודעה, לא רק למעשה.
6. העם ביקש "דַּבֵּר־אַתָּה עִמָּנוּ, וְנִשְׁמָעָה", מחשש למות. משה: "אַל־תִּירָאוּ", המטרה היא שתהיה יראה שתמנע חטא. הבקשה מלמדת שהחוויה הייתה עוצמתית ומפחידה, ושהעם בחר בתיווך של משה.
7. א. לוח ראשון: אמונה ועבודת ה׳ ("לֹא־יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים", שבת); לוח שני: מוסר בין אדם לחברו ("לֹא תִרְצָח", "לֹא תַחְמֹד"). החיבור: שני הלוחות ניתנו יחד באותו מעמד, ומקור הסמכות של המוסר הוא אותו "אנכי". ב. אבן עזרא: יציאת מצרים היא עדות שהעם ראה בעיניו, ולכן מחייבת את כולם; רמב"ן: היציאה מוכיחה מציאות, השגחה ויכולת. קשר ללוח השני: מי שהיה עבד ושוחרר אינו גונב אדם ("לא תגנב" לפי רש"י, גניבת נפש) ואינו משעבד; או: מי שה׳ הוציא "מִבֵּית עֲבָדִים" נדרש לכבד את חירותו ורכושו של האחר. ניקוד מוצע: סעיף א 8 (מבנה 4, דוגמאות 4); סעיף ב 12 (פרשן 6, קשר מנומק 6).

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, אור החיים ותלמוד בבלי מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: מעמד הר סיני ופרשת משפטים (שמות יט-כד) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, עיון בחוק המקראי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, אור החיים ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.